

Káldor Imre: A forradalom, mint a proletár osztályharc eszköze Marx és Engels írásaiban.

Über geschichtliche Ereignisse beklagt man sich nicht, man bemüht sich im Gegenteil ihre Ursachen zu verstehen und damit auch ihre Folgen. (Engels: Előszó Karl Marx vor den Kölner Geschworenen című füzethez.)

Marx Károly 1849 február 9-ikén a kölni esküdszék előtt állott, hogy feleljen azért, mert a népet a kormány rendeletével szemben való fegyveres ellenállásra hívta fel. A kormánynak arra az álláspontjára, mely az államügyész vádbeszédében is feltűnik, hogy az erőszakos fellépés a jogalapot sérti, Marx védőbeszédében a következőket felelte:

«A társadalom nem a törvényen alapul. Ez csak jogászi képzelődés. Ellenkezőleg: a törvénynek kell a társadalmon alapulnia, ki kell fejeznie az egyes egyén önkényével szemben a közös, a mindenkori anyagi termelési módból folyó érdekeket és szükségleteket... Nem lehet a régi törvényeket az új társadalmi fejlődés alapjává tenni, aminthogy e régi törvények sem alkották meg a régi jogi állapotot. A régi állapotokból eredtek, velük együtt kell pusztulniok. Szükségképpen változniok kell a változó életviszonyokkal. A régi törvények hangoztatása a társadalmi fejlődés új szükségleteivel és igényeivel szemben tulajdonképpen nem egyéb, mint időszerűtlen külön érdekek hangoztatása az időszerű közös érdekekkel szemben.»

«A jogalapnak ez a hangoztatása ily külön érdekeket óhajt uralkodó érdeknek feltüntetni, holott már nem uralkodnak; a társadalomra oly törvényeket szeretne rátukmálni, amelyek e társadalom életviszonyai, kenyérkereseti módjai, közlekedése, anyagi termelése folytán már halálra vannak ítélve; oly törvényhozókat óhajt működésben tartani, akik már csak külön érdekeket szolgálnak, az államhatalommal vissza akar élni, hogy a kisebbség érdekeit a többség érdekei fölé helyezze. Ilyképpen a

létező szükségletekkel minden pillanatban ellenkezésbe kerül, akadályozza a forgalmat, az ipart, társadalmi válságokat idéz elő, amelyek politikai forradalmakban törnek ki.»

A forradalom elméleti magyarázata Marxnál azon a megfontoláson alapszik, hogy a régi uralkodó osztályok s az általuk alapított termelési rendszerek egymás függvényei. Ha a termelési rend megváltozik, a régi osztályoknak is meg kell változniuk, vagy el kell tűnniök. A régi uralkodó osztályok szabta gazdasági öltözékbe a megváltozott gazdasági termelés formái nem férnek el többé s szét kell repeszteniök. Ha a gazdasági termelés által uralkodásra hivatott osztály a politikai hatalmat is magához akarja ragadni, ez a törekvés lesz a forradalmak szülőanyja.¹

A materialisztikus történeti felfogás megalapozásánál Marx és Engels teljesen át voltak hatva attól a gondolatától, hogy a nagy társadalmi átalakulás, mely hivatva lesz a proletár-osztályt uralomra juttatni, csakis aktív forradalom által lehetséges. «A mostani politikai állapotok mind forradalom következményei» — mondja Engels, hivatkozván Macaulayre, aki Anglia történetére vonatkozólag állapítja meg, hogy folytonos forradalmak sorozata volt.²

Eltekintve a személyes forradalmi hajlandóságtól, amelyet végre is két ily felforgatóról, mint Marx és Engels, fel kell tételeznünk, aminek különben nem egy bizonyosságát szolgáltatták is, a külső események is befolyásolták a két mestert, amikor a mozgalom taktikai programját kívánták megalkotni. A marxizmus megszületése a forradalmak korára esik s a történeti események, melyek a múlt század első felének jellegzetességét megadták, nyom nélkül nem maradhattak az elmélet gyakor-

¹ Das grosse Grundeigentum war wirklich die Grundlage der mittelaltrigen, der feudalen Gesellschaft.

Die moderne bürgerliche Gesellschaft, unsere Gesellschaft beruht dagegen auf der Industrie und dem Handel... Das Grundeigentum als das herrschende gesellschaftliche Element setzt die mittelaltrige Produktions- und Verkehrsweise voraus. Die neue bürgerliche, auf ganz anderen Grundlagen, auf einer veränderten Produktionsweise beruhende Gesellschaft musste auch die politische Macht an sich reißen; sie musste sie den Händen entreißen, welche die Interessen der untergehenden Gesellschaft vertraten, eine politische Macht, deren Organisation aus ganz verschiedenen materiellen Gesellschaftsverhältnissen hervorgegangen war. Daher die Revolution. (*Karl Marx vor den Kölner Geschworenen.*)

Überall, wo revolutionäre Erschütterungen eintreten, ein gesellschaftliches Bedürfnis dahinter sein muss, dessen Befriedigung durch überlebte Einrichtungen gehindert wird. (*Revolution und Kontrerevolution in Deutschland.*)

² ... die gesamten gegenwärtigen politischen Zustände das Ergebnis von lauter Revolutionen sind. So viel Länder, so viel Regierungen von Revolutions Gnaden. In England erkannte sogar der Whig Macaulay an, dass der jetzige Rechtszustand begründet ist auf eine Revolution über die andere. (Engels előszava *Karl Marx vor den Kölner Geschworenen*-hez.)

lati kivitelének tervén. Engels mondja a *Klassenkämpfe in Frankreich* előszavában, hogy a fejlődésről való felfogásukat nagyban befolyásolta Franciaországnak 1789—1830-ig terjedő történelme, mely a forradalmak szakadatlan láncolata volt. Különösen a februári forradalom hagyott lelkükben mély nyomokat.

«Amidőn a februári forradalom kitört, — mondja Engels az idézett előszóban — minden képzetünk a forradalmi mozgalmak feltételeire és lefolyására vonatkozólag az addigi, nevezetesen Franciaország, történeti eseményeinek varázsa alatt állott. Hisz ez az ország uralkodott 1789 óta az európai történelmen s innét indult ki megint a jeladás az általános átalakuláshoz. Így magától értetődik és elkerülhetetlen volt, hogy a Parisban 1848 februárjában proklamált «szociális» forradalom, a proletariátus forradalmának természetéről és folyamatáról való képzeiteinket erősen színezték az 1789—1830-ig terjedő mintaképekre való emlékezés. Amikor pedig a párisi felkelés a bécsi, milánói, berlini diadalmas felkelésekben visszhangra talált, amidőn egész Európa az orosz határig belesodródott a mozgalomba..., az akkori viszonyok között nem lehetett kétségünk, hogy a nagy előntő harc elérkezett, hogy egy hosszú és változatos forradalmi korszak alatt végig kell küzdenünk, hogy azonban ez csakis a proletárság végső győzelmével végződhetik.»

A forradalmi taktika elméleti megokolását egyébként elősegítette a marxi bölcelet módszere, a dialektika is, mely a fejlődést ugrásszerűen képzei. Már a februári forradalom előtt is lándzsát tör Marx a forradalom, mint a proletármozgalom egyedüli célravezető eszköze mellett.³ A hegeli jogbölcelet kritikájának előszavában az egyedüli eszköznek, mely Németországot a modern népek színvonalára emelheti, a forradalmat tartja. «A kritika fegyvere nem helyettesítheti a fegyverek kritikáját, az anyagi erőszakot anyagi erőszaknak kell ledöntenie, csak hogy az elmélet is anyagi erővé válhat, ha a tömeget ragadja meg.»

Marx forradalmár hangulatát még jobban megerősítette az a körülmény, hogy a *Rheinische Zeitung* betiltása után Parisba ment, hol titkos forradalmi társaságok tagja lett. Materialisztikus filozófiai természetével nem sokáig tudta azonban összeegyeztetni e titkos társaságok idealisztikus nézeteit, amelyek a forradalmakat nem a gazdasági viszonyok szüleményének, hanem apróbb-nagyobb aknamunkák mesterségesen megcsinált eredményének gondolták. 1850-ben már a Londonban alakult német kommunista-társaság központi bizottságából

³ Es fragt sich, kann Deutschland zu einer Praxis à la hauteur de principes gelangen, dass heisst zu einer Revolution die es nicht nur auf das offizielle Niveau der modernen Völker erhebt, sondern auf die menschliche Höhe, welche die nächste Zukunft dieser Völker sein wird.

is kilépett. Az elmélet megalkotása idejében azonban kétségtelesen befolyásolták a külső forradalmi viszonyok. A *Deutsch-Französische Jahrbücher*-ben (1844) a proletár-filozófiai forradalmat követeli, Feuerbach bírálatában (1845) az elméleti kritika helyébe a praktikusát kívánja tenni, ami tulajdonképp egyértelmű a forradalommal. Proudhon elleni iratában (1847) kifejti, hogy az a társadalmi rend, amely ily óriási osztálykülönbségeken épül fel, nem végződhet másként, mint egy rettenetes összeütközéssel.

Az 1848-as év hozta meg a marxizmus forradalmi elméletének legpregnansabb alkotását, a Kommunista Manifesztumot, a proletármozgalom elméletének ezt a ma is még változatlan erővel ható szinte evangéliumi erejű megnyilatkozását.

A látszólagos objektív történelmi szemlélődés leple alatt, mely a Manifesztum történelmi bevezetésében az eseményeket oly formában veszi szemügyre, mintha számtani feladat adatai volnának, tüzes forradalmi cselekményekre szól a felhívás. A matematikai szigorúsággal egymás mellé állított tételek viszonyításából vonja le a Manifesztum a forradalom szükség-szerű bekövetkezésének feltétlen voltát. A gondolatmenet az, hogy a proletár-osztály, a társadalom legszegényebb és legalsóbb osztálya, amelynek még nincsenek szerzett jogai. A proletárok nem már elfoglalt pozíciójuk megerősítését kívánják keresztülvinni, mint ahogy az az eddigi forradalmak célja volt, hanem épp a forradalom útján akarják ezt a pozíciót megszerezni. Ez a művelet nem sikerülhet másképpen, mint erőszakos felforgatás, forradalom útján, mert a «proletariátus a mostani társadalom legalsóbb rétege nem egyenesedhet fel anélkül, hogy minden fölébe épített réteg, amely a hivatalos társadalmat alkotja, a levegőbe ne repüljön.»

A Manifesztum történelmi fejtegetései során a burzsoá-osztály történelmi szerepének lefolyását teljesen a gazdasági fejlődésre vezeti vissza s a megváltozott, illetve megváltozandó gazdasági viszonyok kényszerítő hatása következtében, ahogy már említettem, szinte automatikus módon várja a burzsoá-osztály politikai összedőlését, utolsó soraiban kitör belőle a szenvedélyes forradalmár: «A kommunisták méltatlannak tartják magukhoz, hogy nézeteiket és szándékaikat eltitkolják. Nyíltan kijelentik, hogy céljaik csak az egész eddigi gazdasági rend erőszakos megdöntése által érhetők el. Remegjenek az uralkodó osztályok a kommunista forradalom előtt, a proletárok nem veszhetnek mást, mint láncukat, egy világot nyerhetnek azonban.»

Az 1789—1830-ig terjedő forradalmi időszak tanulságai azonban nemcsak a mozgalom elméletének kifejlődésére hatottak, sok helyütt bizonyos mértékben félrevezető módon, hanem a proletárforradalom taktikájának elméleti megalkotásánál is közrejátszottak. Az 1789—1830-ig lefolyt évek a kapitalista

termelési rendszer, a burzsoá-osztály kezdeti fejlődésének éveit. Velük együtt törvényszerűleg fejlődött a proletár bémunkás-osztály is. Maga Marx állapította meg, hogy a proletár-osztály fejlődése függvénye a kapitalista termelési rendszernek. Természetes, hogy a kezdetleges kapitalizmusnak egy osztályöntudatban és erőben gyenge proletárság felelt meg.

Az említett időszak tulajdonképpen azoknak a folytonos forradalmaknak története, amelyekkel a burzsoázia a nagy francia forradalom megkezdte átalakulást a feudális osztályokkal szemben részben megvédeni, részben kivívni volt kénytelen. Ezekben a harcokban a proletariátus mindenkor szövetségestársa, illetve a burzsoá-osztály vezetése alatt katonája volt.

A szövetség természetes és helyes volt. A proletár-osztálynak érdeke e harcokban megegyezett a burzsoá-osztályéval, mert megélhetésének javítása függött a harcok sikerétől. Marx és Engels a szövetség értelmét abban látták, hogy a harcok előidéztek új állapotok kedvező környezetet hoztak létre a proletariátus fejlődése részére.

A fejlődésben levő proletariátust csak annyiban érdekli e harc, hogy a burzsoázia győzelme által saját fejlődéséhez nyer levegőt e világosságot, valamint szabadabb mozgást a harctéren, ahol majdan minden többi osztály felett győzelmet arasson.⁴

A harctéren való szabadabb mozgást a Kommunista Manifesztum oly módon kívánta volna a proletariátus javára fordítani, hogy egy győzelmes burzsoá-forradalom után a proletariátus ugyanazokkal a fegyverekkel, amelyekkel addig a burzsoázia érdekeit védte, a szövetséges társ ellen fordul. Miután segítségével sikerült a feudális-osztály hatalmát megtörni, a magában álló burzsoáziával szembeforduló proletariátusnak lesz ereje ahhoz, hogy kicsavarja a diadalittas burzsoázia kezéből a fegyvert és felülkerekedjék. A győzelmes burzsoá-forradalom eredményeibe kell a proletár-forradalomnak kapcsolódnia. Amíg a burzsoágyőzelem nem biztos, addig a proletárság nem vallhat színt. Ha az abszolút uralkodó és a feudális nemesség ellen való közös küzdelem helyett a proletariátus nyíltan saját érdekeinek harcosaként állna ki a színre, megtörténhetnék, hogy az egyébként ellenséges két osztály a közös ellenség leverése végett összefognak a proletármozgalmat leteperné. Ezért «Németországban a kommunista párt, mihelyt a burzsoázia forradalmi módon lép fel, közösen harcol a burzsoáziával az abszolút uralkodó, a feudális földbirtok és a kispolgárság ellen.»

⁴ Das noch im Entstehen begriffene Proletariat hat an dem Kampf nur so weit Interesse, als es durch den Sieg der Bourgeoisie Luft und Licht für eigene Entwicklung, Ellbogenraum an dem Kampfplatz erhält, wo es einst den Sieg über alle andern Klassen erfechten soll. (Engels, Előszó *Karl Marx vor den Kölner Geschworenen.*)

«Egy pillanatra sem szűnik azonban meg, hogy a munkásokban lehető tiszta tudatot teremtsen a burzsoázia és a proletariátus ellenséges ellentéte tekintetében, azért, hogy a német munkás mindjárt azokat a társadalmi és politikai feltételeket, melyeket a burzsoázia uralma folytán előidézni kénytelen, mint megannyi fegyvert a burzsoázia ellen fordítsa, hogy a németországi reakciós osztályok megdőlte után a harc maga a burzsoázia ellen megkezdődjék . . . Szóval a kommunisták támogatnak minden a fennálló társadalmi és politikai viszonyok ellen irányuló forradalmi mozgalmat.»⁵

Hasonló módon kívánta céljai javára fordítani a marxizmus elméletet a francia «szociáldemokrata» mozgalmat, melyet Ledru-Rollin és Louis Blanc vezettek.

Jaurès egyik művének előszavában ezt a forradalmi rendszert «parazita» forradalomnak nevezi.⁶ Ez a forradalmi rendszer csak gyenge osztály taktikája lehet s a gyakorlatban igen veszélyes. Ha a burzsoáziát legyőzik, vele bukik a proletariátus is, ha pedig győz, könnyen megtörténhetik, hogy lesz még elég ereje az ellene támadó hűtlen szövetséges legyűrésére.

A Manifesztum taktikája tehát nem a forradalmi mozgalmak életrekelése, hanem irányítása. A proletariátus gondja az legyen, mondja a Manifesztum, hogy a tulajdonjog kérdését vesse a mozgalom felszínére. Ha ez sikerül, úgy a proletárok mindig résen lesznek, nem felejtik el a célt, melyért harcba szállottak. «Minden ily mozgalomban kiemelik a tulajdonjog kérdését, akár kevésbé, akár jobban kifejlődött formájában, mint a mozgalom alapját.»

A tulajdonjog kérdésének ez a kiemelése természetes következménye a marxizmus elméletének. A proletár-osztály uralmának gazdasági velejárója a termelési eszközök kisajátítása, amelyek addig magántulajdonban voltak. Ez pedig a tulajdonjog kérdésének elsősorú helyét vonja maga után. Ez a kisajátítás «elsősorban a tulajdonjog és a polgári termelési viszonyokba való zsarnoki beavatkozás útján történik.»⁷

Marx és Engels a kommunista eszmék valóra válását a múlt század 50-es éveire várták. Innen érthető az, hogy forradalmi taktikájuk ez az élő forradalom volt. A munkás-osztály erejét akkor ők maguk sem becsülték oly nagyra, hogy az egész velük szemben álló társadalmi réteget legyűrni képes legyen. Miután pedig másrésről a proletármozgalom érettségét oly előrehaladottnak hitték, hogy a győzelem bekövetkezését az egész közeli jövőre tették, nem maradt más hátra, mint a harc rendszerének ez a bizonyos mértékig ravasz hátsó gondolata.

Már a Kommunista Manifesztum megjelenése előtt is meg-

⁵ Kom. Man.

⁶ Jaurès: Aus Theorie und Praxis. Berlin

⁷ Kom. Man.

történt, hogy a proletárforradalmi mozgalom közvetlenül kapcsolódott bele a polgári forradalomba. A 48-as forradalmak már teljesen a Manifesztum taktikája szerint folytak volna le. Valójában a Manifesztum csak lemásolja a mozgalmak tényleges vezetésének képét.

A kontinentális országok között Franciaország volt a társadalmi átalakulás szempontjából a legérettebb. Marx és Engels tehát, — úgy mint a többi hasonló gondolkodású vezető — Franciaországból várta az első lökést, mely Európa társadalmi képének megváltozását vonja majd maga után. A társadalmi ellentétek Franciaországban eléggé kiélezettek voltak, ehhez még az 1845—47-iki évek gazdasági krízisei is járultak, amelyek élelmiszerhiányt és nagy drágaságot idéztek elő. A júliusi forradalom eredményei még rontottak a helyzeten, az alkotmányos monarchia a fináncarisztokrácia uralmának erősödését, sőt mindenhatóságát idézte fel. A júliusi forradalom eredményeit a februári forradalom rontotta le s a királyi uralom megdöntése után az ideiglenes kormány vette át az uralmat.

A kormány összetétele nagy túlsúlyt biztosított a forradalomban résztvevő rétegek közül a burzsoá-osztálynak. Miután Paris a proletárok kezében volt, az ideiglenes kormány a vidéket kívánta megkérdezni, vajjon a köztársaságot kívánja-e. Ennél a pontnál vált időszerűvé a Manifesztum által helyeselt taktika. Február 25-ikén Raspail a párisi proletariátus nevében megparancsolta az ideiglenes kormánynak, hogy a köztársaságot kiáltssa ki, mert különben 200,000 emberrel jön ellenük. A kikiáltás meg is történt, a proletariátus politikai uralma nem tartott azonban soká, mert a francia nép tényleges erőviszonyainak meg nem felelt s a párisi proletariátus júniusi leveretésével végződött.

Hasonló sorsra jutottak az 1848-as bécsi és berlini forradalmak is. A kezdetben kivívott sikerek után következtek az 1849-ik évi teljes leveretések. A proletariátus együtt bukott el a burzsoázia forradalmi ágával, annyi ereje még nem volt, hogy önállóan ki tudta volna vívni a győzelmet.

A *Klassenkämpfe in Frankreich*-hez írt előszóban Engels egész részletesen kifejti azt a gondolatmenetet, mely bennük azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a proletariátus győzelme már akkor lehetséges. A Manifesztum ugyanis a proletárforradalom leglényegesebb jellemvonásának azt tartja, hogy az eddigi forradalmak egy kisebbség mozgalmi voltak.⁸ Ez a kisebbség mindenkor a gazdasági fejlődés folytán uralkodásra hivatott kisebbségnek szerezte meg a politikai hatalmat s épp ezért a többség vagy segítette a küzdő kisebbséget, vagy pedig nyugod-

⁸ Alle bisherigen Bewegungen waren Bewegungen von Minoritäten oder im Interesse von Minoritäten. Die proletarische Bewegung ist die selbständige Bewegung der ungeheueren Mehrzahl im Interesse der ungeheueren Mehrzahl (Kom. Man. 17. 1.)

tan engedte megtörténni. Ily körülmények között a kisebbség mozgalma oly színben tűnt fel, mintha az egész nép érdekében történt volna.

A 48-as években a proletariátus nyilvánvalóan kisebbséget alkotott. E kisebbség harca azonban oly célokért történt, melyek a nagy többség érdekét szolgálták. Fel kellett tételezni, hogy a nagy néptömegek, melyek a korábbi forradalmak során oly kisebbséget támogattak, — akár aktíve, akár passzíve — amelyek nem a tömeg javát kívánták előmozdítani, egyértelműen állnak a proletariátus mellé s így minden lehetőség megvolt a tekintetben, hogy a proletárkisebbség forradalma a nagy többség forradalmává alakuljon át.⁹

Ez a meggondolás volt az oka annak is, hogy az 1848-as események nem változtatták meg Marx és Engels véleményét a proletármozgalom taktikai eszközei tekintetében s az addigi vereségeket jelentéktelen mozzanatoknak tartották. 1850-re új forradalmat vártak, a kommunisták szövetségét újból megszervezték. Amennyiben ez a forradalom nem sikerülne vagy nem következne be, a forradalmi korszak egy periódusa lejárt, újabb forradalom csak újabb gazdasági krízis folytán születhetik meg. Erre a gazdasági krízisre Marx egész biztosan számított, hisz elméletének egyik alapvető tétele a rendszeresen és mindig erősebben visszatérő gazdasági válságok, mint a kapitalista termelési rendszer törvényszerű következményének tana. E gazdasági válságok előidézésére legalkalmasabbak a háborúk s ezért Marx az újabb forradalmat a krími hadjárat következményeképpen várja. E reménységet erősíti az a meggyőződése is, amelynek többször ad kifejezést, hogy az orosz cárság gyengülésével arányban van lehetősége a forradalmi mozgalmak sikerének, melynek legnagyobb gáncsvetője az orosz cárizmus. Ez a feltevés sem vált be. A Commune 1871-ben szintén a Manifesztum taktikájának segítségével jutott uralomra, de Franciaország cserbenhagyta Parist s a proletárok Mac Mahon fegyverei alatt véreztek el. Marx ekkor az Internationale élén állott, melynek főtanácsa nem helyeselte a párisi forradalmat s csak mikor már kitört, csatlakozott hozzá.

Az 50-es évek tapasztalatai meggyőzték a mestereket arról, hogy a proletárság egyelőre győzelemre nem számíthat. Bár ekkor még azt hitték, hogy a forradalmi mozgalmak elülte csak rövid időre szól lassanként a saját maguk elméletének igazságai

⁹ Und wenn... im Frühjahr 1850 die Entwicklung der aus der „sozialen“ Revolution von 1848 entstandenen bürgerlichen Republik die wirkliche Herrschaft in den Händen der... grossen Bourgeoisie konzentriert, dagegen alle andere Gesellschaftsklassen, Bauer wie Kleinbürger um das Proletariat gruppiert hatte, war da nicht alle Aussicht vorhanden für den Umschlag der Revolution der Minorität in die Revolution der Majorität. (Előszó *Klassenkämpfe in Frankreich* 8. 1.)

kezdtek áthatni gondolkodásuknak ezt a terét is. Nem kerülhette el figyelmüket, hogy a proletárság minden forradalmi harca csak a kapitalista-osztály hatalmát erősítette meg s így le kellett vonniok azt a következtetést, hogy a proletárforradalom nem győzhet, mert a politikai hatalom felépítéséhez szükséges gazdasági viszonyok megalapozása még nem teljes.

A *Klassenkämpfe in Frankreich* előszavában (1895) Engels klasszikus teljességgel adja elő azokat a megfontolásokat, melyek őket arra bírták, hogy szakítsanak taktikájuk eddigi aktív forradalmi harcra alapított rendszerével: «A történelem nekünk és mindannyiunknak, kik hasonlóan gondolkoztunk, nem adott igazat. Világosan megmutatta, hogy a kontinens gazdasági fejlettsége akkor még távolról sem volt érett a kapitalisztikus termelési forma félretételére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinenst elfogta és a nagyipart Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és újabban Oroszországban meghonosította, Németországból pedig egyenest elsőrangú ipari államot teremtett — mindezt kapitalisztikus, 1848-ban tehát még nagyon fejleszthető alapon. Azonban éppen ez az ipari forradalom volt az, mely világosságot teremtett az osztályviszonyok között». Ennek a tisztázódási folyamatnak, mely részben a gazdasági téren, részben az osztályöntudat fejlesztésének terén működött, eltüntetvén a régi ipari céhrendszerből fennmaradt csökevényes és egyéb közbenső tagokat, lett az eredménye az a hatalmas, szervezett, fegyelmezett, belátás és győzelemtudattól teljes proletársereg, mely a szociáldemokrata párt mögött áll. «S ha ez a hatalmas proletársereg sem tudott még a célhoz jutni, ha távol attól, hogy a győzelmet egy nagy csapással elérje, kemény, szívós harccal állásról-állásra lassan kénytelen előnyomulni, ez a körülmény egyszersmindenkorra bebizonyítja, mily képtelenség volt 1848-ban a szociális átalakulásnak egy egyszerű, meglepő megrohanás útján való meghódítása.¹⁰

A meggyőződésnek ez a megváltozása Marx műveiben is megállapítható. Míg a *Kapital* első kötetét forradalmi szellem hatja át, a harmadik kötet a gazdasági folytonos és egyenletes fejlődés történetirányító szerepét engedi a felszínre jutni. Sőt a *Neue Rheinische Zeitung* hasábjain is megérezhető ez az irányváltozás.

Teljes lett e meggyőződés ereje az 1871-iki események, különösen a Commune bukása után. A Kommunista Manifesztumnak 1872-ben megjelent második kiadásához fűzött előszóban Marx és Engels teljesen visszavonják a forradalom, mint a proletár-osztályharc végső eszközének tanát, amikor egyébként a Manifesztum többi alapelveit fentartják. «... e Manifesztumban lefektetett általános alapelvek nagyjában véve még ma

¹⁰ Előszó: *Klassenkämpfe in Frankreich*-hez.

is teljesen helyesek. Ez alapelvek gyakorlati alkalmazása tekintetében maga a Manifesztum jelenti ki, hogy ez mindenütt és mindenkor a történelmileg uralkodó viszonyoktól fog függni s ezért nem helyezünk különös súlyt a II. rész végén javasolt forradalmi rendszabályokra. Ez a fejezet ma sok tekintetben más-ként hangzanék. Tekintettel a nagyiparnak az utolsó huszonöt esztendőben való óriási fejlődésére és a munkásosztálynak evvel együtt haladó pártszervezetére, tekintettel elsősorban a februári forradalom s még sokkal inkább a párisi Commune gyakorlati tapasztalataira, ez a programm ma helyenként elavult. Nevezetesen a Commune szolgáltatta annak bizonyítékát, hogy a munkásosztály nem veheti a kész államgépezetet egyszerűen birtokba s nem helyezheti üzembe saját céljai részére.»

Az elméletnek ez a korrekciója teljesen következetes. Nem volna összeegyeztethető a materialisztikus történelmi felfogással oly harcmodor alkalmazása, mely a meglévő gazdasági viszonyokkal nem egyeztethető össze. Már pedig maga Engels mondja, hogy a történelem nemcsak ebbéli felfogásuk illúziós voltát bizonyította be, hanem megváltoztatta azokat a körülményeket is, amelyek között a proletárságnak küzdenie kell.¹¹ Amíg egyrészt a történelmi események a gazdasági viszonyok függvényeiképpen jelentkeznek, úgy minden mozgalom, mely a gazdasági viszonyokkal nem azonos rezgésű, szükségképpen eredménytelen lesz s magától összeomlik.

A materialisztikus történelmi felfogás alkalmazása cseng ki Marx egyik beszédéből is,¹² melyet az Internationale hágai kongresszusa után egy népgyűlésen Amszterdamban mondott. Ugyancsak a taktika kérdésével foglalkozik beszédének egy passzusában, melyben arról beszél, hogy a proletár-osztálynak meg kell szereznie a politikai hatalmat, hogy a munka új rendszerének szervezetét megalkothassa. «De nem állítottuk, hogy az utak, melyek e célhoz vezetnek, mindenütt ugyanazok.»

«Mi tudjuk, hogy a különböző vidékek intézményei, erkölcsi és eredete figyelembe veendő s nem tagadjuk, hogy vannak országok mint Amerika, Anglia ..., ahol a munkások békés utón is elérhetik céljaikat.»

A revolúció fegyverének félretételénél azonban egy — bár elméletileg kevésbé, gyakorlatilag annál fontosabb meg-gondolás is befolyásolta a mestereket. A kapitalista rendszer fejlődésével párhuzamosan fejlődött hűséges csatlósa, a militarizmus. E szervezett, fegyelmezett hadigépezettel szemben a

¹¹ Die Geschichte hat aber auch uns Unrecht gegeben, hat unsere Ansicht, als eine Illusion enthüllt. Sie ist noch weiter gegangen: sie hat nicht nur unseren damaligen Irrtum zerstört, sie hat auch die Bedingungen total umgewälzt, unter denen das Proletariat zu kämpfen hat. (Előszó *Klassenkämpfe in Frankreich.*)

¹² Közölve Kautsky: *Die Diktatur des Proletariats.*

proletariátus erőbeli alárendeltségének felismerése is hozzájárult ahhoz, hogy a taktikai eszközök megválasztásánál kizárják a fegyverek sorából a forradalmat. Engels Angliában sokat foglalkozott haditörténettel és katonai tudományokkal, amelyek nélkülözhetetlenségét az 1849-es események is igazolták s e tanulmányai meggyőződésének kialakulásában mindeneseire közrejátszottak. Útcai harcban katonaság ellen győzni a legnagyobb ritkaság és a 48—49-es évek felkelői sem arra törekedtek, hogy a katonaságot megverjék, hanem hogy a csapatokat morális eszközökkel megpuhítsák s a harcba olyan lelki momentumokat vigyenek bele, amelyekkel a katonaság vezetői nem számoltak s melyek megjelenése oly zavarba ejti őket, hogy fejüket vesztik. Ilyképpen a felkelés sikerre vezethet. Sok reménység azonban nincsen erre; a szervezetlen, hiányosan felszerelt proletár nem tudhat sikeresen ellenállni az ölési technika minden vívmányával felszerelt katonának. A legtöbb elérhető eredmény egy-egy barrikád sikeres megvédése lesz, de hogy ez mennyit ér, azt a berlini, párisi és bécsi csodás hősiességgel keresztülvitt barrikád-harcok leverése mutatta meg. Nemhogy egész város, de egyes városrészek védelme sem sikerül s a forradalom, melynek lényege az aktív támadás, lassanként a passzív védelemre szorítkozik, mely egyértelmű leveretésével. Amint a katonaság részéről, műszaki csapatok kezdenek beavatkozni, a harc elveszett, különösen, ha a fellépő katonaság vezetője minden politikai tekintet félretételével tisztán csak katonai szempontok által vezettette magát.

Már 1849-ben is hátrányban volt a forradalmár a katonával szemben, a bekövetkezett fejlődés ezt az aránytalan előnyt a katonaság javára még növelte. Úgy számban, mint felfegyverzés tekintetében a hadsereg hatalmasan fejlődött. A városok építészeti fejlődése, a nyílt egyenes, széles utcák pedig a barrikádharc esélyeit rontották le.

«Érti most már az olvasó — kiált fel Engels — miért akarnak bennünket az uralkodó osztályok egyszerűen odajuttatni, ahol a puska lő és a kard vág? Miért bélyegeznek bennünket gyáváknak, mert nem megyünk egyszerűen az utcára, ahol már előre biztosan tudjuk leveretésünket? Miért kérnek bennünket oly bensőséges módon, hogy legyünk végre ágyútöltelék?»¹³

Az 1849 után eltelt 25 év története meggyőzte a mestereket arról, hogy a forradalmak korszakának — legalább egyelőre — vége. A katonaság és proletariátus újabb összeütközésének eredménye csak hatalmas érvágás lehet az utóbbi testén s a proletariátust fejlődésében, ha meg nem is semmisítené, de mindenestre visszavetné.

A világtörténelem iróniájának mondja Engels, hogy a logika a feje tetejére állott és a forradalmárok, a szocialisták

¹³ Előszó: *Klassenkämpfe in Frankreich*-hoz.

sokkal jobban fejlődnek a törvényes formák, mint a törvénytelen állapotok között. A felforgatók vidáman fejlődnek a törvények árnyékában, melyeket a «rend pártjai» hoznak meg s amelyek épp ezeket a rétegeket teszik tönkre. *La légalité nous tue*, kiálthatnak fel Odillon Barrotval.

A proletariátus célja a tőkének a burzsoá-osztály kezéből való kisajátítása.¹⁴ «A proletariátus politikai hatalmát arra fogja használni, hogy a burzsoáziától apránként minden tőkét elragadjon, minden termelési eszközt az állam, vagyis az uralkodó osztályként megszervezett proletariátus kezében központosítson s a termelési erők tömegét minél gyorsabban növelje». Ez a célkitűzés, mely a Manifesztumban a proletár-osztály győzelme után lett volna a proletárság politikai programja, céllá lett, melyet az osztályharc fegyverével kell kiküzdeni.

E fegyverek közül az aktív forradalmat Marx és Engels kivetették és helyébe a politikai küzdelem, a parlament terén való harcot léptették.

A leghatalmasabb forradalmi eszköznek tartja Engels az általános választójogot. A *Klassenkämpfe in Frankreich* előszavában hatalmas lelkesedéssel beszél azokról a hatásokról, melyeket a proletármozgalom javára az általános választójog létrehozott. A viszonyok változásával új taktikának kellett bekövetkezni. Be kellett a mestereknek látniok, hogy a proletár osztályharcnak is elsősorban a termelési módokat kell alapjukban oly módon befolyásolni, hogy azok a proletár, kommunista termelés céljaira alkalmasak legyenek. A Manifesztum a politikai hatalom megszerzését írta a proletár osztályharc zászlajára, hogy e hatalom megszerzése után, ennek segítségével a gazdasági hatalom megszerzhető legyen. Az új taktika a gazdasági hatalom megszerzésére és ezzel összefüggően a politikai téren lépésről-lépésre való előrejutásra irányul. Az egyik irányzat fegyvere a sztrájk, a másiké a választójog. A proletár osztályharcnak azonban ez csak második étapeja. Következő dolgozatom tárgya ez újabb korszak eredményeinek és tanulságainak vizsgálata lesz.

1903-ban ugyané folyóirat hasábjain írtam a következőket: «Nem osztjuk Engels nézetét, hogy a proletárforradalom egyáltalán lehetetlen s e nézet helyességét a mai korra és a közel jövőre nézve tartjuk csak helyesnek. Ő maga mondja a 19-ik század első felének forradalmairól, hogy azok abban az esetben sikerültek, ha a forradalmárok a katonaságot ügyükneltnel megnyerték. Egy jövőbeni proletárforradalomnál sincs annak lehetősége kizárva, hogy a katonaság a proletárság ügyének szolgáljon. Sőt ennek az esetnek be kell következnie, ha a népeség túlnyomóan nagy része a szocializmus eszméit, mint érdekeinek legjobban megfelelőt magáévá teszi, ami nélkül amaz átváltozás úgysem történhet meg. A katonaság mai szervezete

¹⁴ Kom. Man.

mellett, midőn az emberanyag folyton változik, nem lehetetlen a katonákat már eleve a szocialista eszméknek megnyerni s ez a működés hatásában annál biztosabb, minél nagyobb a közműveltség és minél rövidebb a szolgálati idő. Természetes azonban, hogy akár forradalmat, akár általános sztrájkot megkísérelni mindaddig, míg az idők teljessége el nem érkezik, nem más, mint öngyilkosság.»¹⁵

A fejlődés e felfogásomnak igazat adott. A kapitalista termelési forma részben a politikai harc, részben a gazdasági küzdelem folytán mindinkább gyengül. Amíg a felépítmény mind óriásibb méreteket ölt, az alapzat kezd szétmállani. Másfelől kénytelen a kapitalizmus a militarizmust eddig még soha nem ismert arányokban megnövelni, mindaddig, míg a kapitalizmus imperializmusa által előidézett világháború azt a tényleges helyzetet nem idézi elő, hogy a kapitalizmus érdekeit oly hadsereggel kénytelen védeni, amely túlnyomó nagyrészen azokból az osztályokból rekrutálódik, amelyek a tőkés-osztály legelkeseredettebb gazdasági ellenségei s melyek a legelső kínálkozó alkalmat megragadják, hogy a gyűlölt ellenség ellen fordítsák azokat a fegyvereket, melyeket az védelmére adott nekik. Ilyképpen a kapitalista uralom két hatalmas oszlopa dől ki, a gazdasági és katonai, nincs lehetőség, hogy az összetört alapokon tovább vagy újra felépíthető legyen.

A történelem megismétlődik. Az 1848—49-es eseményeket újabb kiadásban láthatjuk. A tanulságokat azonban, melyeket az akkori idők eseményeiből levonhatunk, a mai mozgalmak irányításában és felfogásában kell hasznosítanunk.

¹⁵ Különbözik-e a proletár osztályharc az eddigi osztályharcoktól. *Huszdik Század*, IV. évf. 11. szám.

¹⁶ Alábbi sorok egy még február folyamán tartott előadás gondolatait tartalmazzák és még március elején beküldettek e lap szerkesztőségébe. Ebből a szempontból ítélendőek meg egyes tételei, melyeket azóta már a nagy változások sokszorosán túlhaladtak. *Szerk.*